

فراين شاهي دوره مي قاجار

دار الساعده زنجان

تأليف

پرستو قاسمي اندرود - بهمن خطيبي

مجله کتاب

شماره ۲۳

سرشناسه	: قاسمی اندرود، پرستو، ۱۳۵۳-
عنوان و نام پدیدآور	: فرامین شاهی دوره‌ی قاجار دارالسعاده زنجان
مشخصات نشر	: زنجان: نیکان کتاب: ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۶ و ۲۵۴ ص: مصور، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۶-۲۵۷-۱
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبای مختصر
یادداشت	: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است.
یادداشت	: واژه نامه.
شناسه افزوده	: خطیبی، بهمن، ۱۳۴۴.
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۸۳۸۴۹

فرامین شاهی دوره‌ی قاجار دارالسعاده زنجان

پرستو قاسمی اندرود - بهمن خطیبی

امور فنی: نیکان کتاب

چاپ و لیتوگرافی: ولیعصر

طراحی جلد: آتلیه سکال (رجبی - کرمی)

چاپ اول: بهار ۹۳

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۴۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۶-۲۵۷-۱

دفتر نشر:

زنجان، چهارراه سعدی، روبروی بانک پاسارگاد، کوچه باقری، ساختمان سپهر، واحد ۴

تلفکس: ۲-۲۳۳۳۳۵۵۴۱-۲۴ Email: Nikan_ketab@yahoo.com

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱	موقعیت تاریخی و جغرافیایی زنجان
	فصل اول: فرامین شاهی دوره‌ی قاجار
۹	فهرست موضوعی اسناد خطی فصل اول
۱۷	جدول شماره ۱: مشخصات اسناد خطی فصل اول
۱۴۷	فهرست القاب اعطاء شده
۱۴۸	جدول شماره ۲: مهرهای اسناد خطی فصل اول
	فصل دوم: فرامین شاهزادگان دوره‌ی قاجار
۱۵۷	فهرست موضوعی اسناد خطی فصل دوم
۱۶۰	جدول شماره ۱: مشخصات اسناد خطی فصل دوم
۱۹۸	جدول شماره ۲: مهرهای اسناد خطی فصل دوم
	فصل سوم: مکتوبات دیوانی دارالحکومه خمسه
۲۰۳	فهرست موضوعی اسناد خطی فصل سوم
۲۰۶	جدول شماره ۱: مشخصات اسناد خطی فصل سوم
۲۳۸	جدول شماره ۲: مهرهای اسناد خطی فصل سوم
۲۴۹	منابع

مقدمه

زنجان و منطقه‌ی خمه از دیرباز مورد توجه حاکمان و والیان قرار داشته است. علی الخصوص در دوره‌ی قاجار به لحاظ دارا بودن ایالات قدرتمند و غیور، نزدیکی به دارالسلطنه طهران، و قرار گرفتن در مسیر تجاری ایران به اروپا و شهر ولیعهد نشین تبریز و از همه مهمتر غله خیز بودن آن که یکی از شهرهای پردرآمد شمال غرب بشمار می‌رفت؛ موجب توجه ویژه پادشاهان قاجار به این ولایت گردید.

در طول سلطنت دودمان قاجار بر ایران بجز در زمان آغا محمد خان و اوایل سلطنت فتحعلیشاه که عبدالله خان اوصانلو حکمران زنجان بود، همه والیان و حکمرانان ولایت خمه از فرزندان و نوادگان و منسوبین ایل قاجار انتخاب می شدند. حاکمان، بعد از استقرار در خمه با دیدن روستاهای وسیع و مناطق حاصلخیز و جلگه ای پر درآمد آن‌ها را تحت مالکیت خویش درآورده یا به عنوان خالصجات دولتی برای شخص شاه یا درباریان خریداری می کردند؛ لذا مناسبات سیاسی و اقتصادی قاجار در منطقه‌ی خمه و موقعیت استراتژیک منطقه و وجود ایالات و خاندان‌های بومی قدرتمند و افواج نظامی آن موجب صدور فرامین و حکم‌های سلطنتی فراوانی از دربار قاجار برای فرماندهان نظامی، والیان و حکمرانان ارسال می شد که بسیاری از این فرامین در طول تاریخ از بین رفته و برخی نیز در دست خاندان‌های حکومتگر منطقه و یا در مراکز نسخ خطی یا آرشیو کتابخانه‌های شخصی نگهداری می شوند. از آنجائیکه امروزه در تحقیقات تاریخی رویکرد قابل ملاحظه‌ای به منابع غیر کتابخانه‌ای دیده می شود و به دلیل اینکه این منابع به دلایل گوناگون کمتر بر جای مانده است، شناسایی و دستیابی به هر یک از آنها برای پژوهشگران ارزش بسیاری دارد. در این میان اسناد تاریخی از اهمیت ویژه‌ای

برخوردارند. فرمان که به معنای حکم امر و دستورات است و در همه ادوار بکار می رفت و به کلیه اقسام دیوانیات که حاکی از اوامر و دستورات و مصوبه های شاهان بود و به مهر و طغرای آنها می رسید اطلاق می شد. در دوره غزنویان به حکم مثال و در دوره ایلخانیان به آن یرلیغ می گفتند در دوره سلجوقیان نیز از واژه فرمان استفاده میکردند در عصر صفوی لفظ فرمان را گاهی در مورد اوامر مکتوب شاهان گذشته به منظور رعایت احترام استعمال می شد در این دوره بجای فرمان از لفظ رقم، حکم و پروانچه استفاده می کردند. در دوره افشاریه و زندیه به امر شاه فرمان یا رقم می گفتند. در دوره قاجاریه به احکام و دستورات مکتوب شاه فرمان می گفتند، چنانکه این کلمه در متن بسیاری از اسناد آمده است. در آغاز سطر اول تعدادی از فرمانهای این دوره طغرا می کشیدند. طغراهای آغا محمد خان با جوهر مشکی و به «سجع حکم جهان مطاع شد» و فرمان والا شد بود. از زمان فتحعلی شاه تا پایان دوره قاجاریه طغراهای عمومی شاهان به شکل تیر و کمان و به «سجع الملک لله تعالی حکم شد» با آب طلا رسم می گردید. در بعضی از فرمان های این دوره ی طغرای «حکم والا شد» را با جوهر مشکی نیز می نگاشتند. از دوره مظفرالدین شاه به بعد در وسط و بالای سطر اول تعدادی از فرمانها نوشته های ساده به سبک معمول به صورت چاپی و دستی و در سه سطر وجود داشته که اصطلاحاً به آنها نیز طغرا گفته می شود که عبارتند از:

- ۱- به فضل و عنایت خداوند متعال، مظفرالدین شاه قاجار، شاهنشاه کل ممالک ایران
- ۲- به فضل و عنایت خداوند متعال، محمد علی شاه قاجار، شاهنشاه کل ممالک ایران
- ۳- به فضل و عنایت خداوند متعال، سلطان احمد شاه ایران، شاهنشاه کل ممالک ایران
- ۴- به عون و تاییدات خداوند قادر متعال، اعلیحضرت سلطان احمد شاه قاجار، شاهنشاه کل ممالک محروسه ایران به نام اعلیحضرت قوی شوکت اقدس همایون شاهنشاهی، سلطان احمد شاه خلدالله ملکه و سلطانه. پس از کتابت و تدوین فرمانها، در دوره قاجار به رویت صدراعظم و از مشروطه به بعد رویت رئیس الوزراء می رسید. صدر اعظم پشت آنرا به عنوان تأیید مهر می زد و پس از تأیید شاه سند، مهرگذاری می شد. در این دوره فرمانها را به خط شکسته، نستعلیق و تعلیق می نوشتند. از خط سیاق برای فرامینی که جنبه مالی داشت استفاده می شد. از دوره ناصرالدین شاه به بعد تعدادی از فرمانها را روی کاغذهایی می نوشتند که دارای علائم و نوشته ها

یا نقش‌های چاپی بود. نقش‌های چاپی شامل تاج، شیر و خورشید و فرشته بود. از دوره مظفرالدین شاه به بعد فرمانهای چاپی باب شد و بعضی فرمانها بصورت برگه چاپی صادر می‌شدند. در بررسی‌ها معلوم گردید واژه‌های دیوانی قاجار، که فرهنگ نامه کوچکی از اصطلاحات و القاب دیوانی را شامل می‌شد که برخی از این واژه‌ها مربوط به لقب و یا شغل افراد و برخی دیگر در زمینه رسومات مالیاتی بود.

منطقه خمسه و زنجان به لحاظ موقعیت خاص ژئوپلیتیکی از مناطق تاثیرگذار به شمار می‌رود و این عامل باعث گردیده از گذشته‌های دور در این شهر قدیمی خاندان‌های اصیل زیادی شکل گرفته‌اند، علی‌الخصوص از دوران صفویه به بعد که بخشی از ایلات و طوایف تاثیرگذار قزلباش در زنجان ساکن شدند از جمله ایلات قاجار، استاجلو، ذوالقدر، شاملو بیگدلی، افشار و ... که هر کدام از آنها سرمنشا خاندان‌های بزرگی در منطقه خمسه گردیدند. بطور مثال خاندان معین‌التجار و امین‌التجار از نوادگان جهانگیرخان استاجلوی اصفهانی، عباسقلی خان پسر علینقی خان سرتیپ از طایفه ذوالقدر، میرمحمد طاهر و میراسدالله صفوی از طایفه صفویه، خاندان خطیبی و مظفری از نوادگان میرزا عبدالحسین ملاباشی، خاندان ذوالفقاری از نوادگان ذوالفقارخان افشار، جهان‌شاه خان افشار از ایل افشار، خاندان میرزایی و موسوی از نوادگان میرزا ابوالقاسم میرزایی، خاندان ضیایی و شیخ‌الاسلامی از نوادگان آخوند ملاعلی زنجانی بودند؛ لذا برنامه ریزی در جهت جمع‌آوری فرامین دوره قاجار از طریق خاندان‌های موردنظر و صاحبان سند از سال ۱۳۸۸ شروع و تا اواسط سال ۱۳۹۳ ادامه پیدا کرد که با همکاری تاریخ‌دوستان این امر امکان پذیر شد. در این کتاب در مجموع تعداد ۷۲ سند تاریخی مورد بررسی و بازخوانی قرار گرفته و در نهایت در سه فصل فرامین شاهی دوره قاجار، فرامین شاهزادگان دوره قاجار و مکتوبات دیوانی دارالسعاده زنجان ارائه گردید.

در پایان از کلیه افراد و شخصیت‌هایی که ما را در این امر مهم یاری رساندند علی‌الخصوص از خاندان‌های خطیبی، مظفری، معینی، ذوالفقاری، ضیایی و مسعودی کمال تشکر را می‌نماییم.

پرستو قاسمی اندرود - بهمن خطیبی